

De intocht van de Koning in...

...een lied als poort naar de adventstijd

De vier adventszondagen hebben elk een eigen karakter. Advent eindigt op de dag voor kerst. Op de laatste, de vierde adventszondag klinkt de roep 'Kom tot ons, scheur de hemelen, Heer'¹. Geheel anders is de toon aan het begin van deze periode. Op de eerste adventszondag klinkt in veel kerken 'Kom tot ons, de wereld wacht'² of 'Hef op uw hoofden, poorten wijd'. Het verschil in karakter is geen willekeur maar hangt samen met de introïtus en schriftlezingen voor deze zondagen.

In deze Liedbespreking komt Lied 435 aan de orde: 'Hef op uw hoofden, poorten wijd'. Christiaan Ingelse componeerde bij dit lied de muziekbijlage die in het hart van dit nummer is opgenomen.

Wat houdt de adventstijd in?

Voluit staat er *Adventus Domini*: komst van de Heer. God komt naar ons toe. Adventus is de Latijnse vertaling van het Griekse woord *parousia* dat in algemene zin in verband wordt gebracht met de wederkomst van Christus. Feitelijk gaat het hier twee soorten van terugkomen. De eerste komst is dat God, in de figuur van zijn zoon Jezus naar ons komt; de tweede is de wederkomst van Christus aan het einde van de tijd. Deze verschuivingen van betekenis in de adventstijd zijn te zien in de introïtuspsalmen en de lezingen. De toelichting in het *Dienstboek*³ vat het bondig samen: 'De keuze van de introïtuspsalmen in de adventstijd onderstreept het uitzien naar de vrede en gerechtigheid van Gods Koninkrijk (ps. 25, 80, 85, 19). [...] Het verschuivende accent van wederkomst naar eerste komst is in deze lezingen te herkennen.'

De dichter

Georg Weissel (1590-1635) werd in de plaats Domnau (Oost-Pruisen) geboren. Het hertogdom Pruisen was de eerste lutherse staat met een overwegend Duitstalige bevolking en de staat waar in 1544 door hertog Albrecht van Pruisen (1490-1568) de tweede lutherse universiteit van Europa werd gesticht. Op elfjarige leeftijd verhuisde Weissel naar het veertig kilometer verderop gelegen Königsberg (het huidige Russische Kaliningrad), de hoofdstad van dit hertogdom. Daar studeerde hij theologie en muziek. Gedurende enkele

jaren trok hij door Duitsland en verbleef onder andere in Wittenberg, Jena en Leipzig. In 1618 keerde hij terug naar Königsberg, waar hij betrokken raakte bij felle conflicten tussen calvinisten en orthodox-lutheranen. Ook epidemieën en hongersnoden teisterden de stad waardoor in die periode de bevolking qua aantal gedecimeerd werd.

Op de derde adventszondag in 1623 werd Weissel als predikant in de Altroßgärter Kirche⁴ in Königsberg bevestigd. Deze kerk was een week eerder, op tweede adventszondag, ingewijd. Voor die gelegenheid dichtte hij 'Macht hoch die Tür'. Dit lied is gebaseerd op Psalm 24: 7-9 en is sinds kerkvader Origines (ca. 185-253/254) in verband gebracht met de intocht van Jezus in Jeruzalem, beschreven in Matteüs 21: 1-11 – de lezing die al in verschillende liturgieën van de vroege kerk op de eerste adventszondag voorkomt. Luther heeft aan deze traditie vastgehouden, waardoor deze evangelielezing ten tijde van Weissel nog steeds op de eerste adventszondag gelezen werd. Anno 2020 staat deze evangelielezing nog altijd vermeld in het leesrooster van de lutherse kerk in Nederland.

De theologie ten tijde van Weissel

Alvorens nader op het lied in te gaan is het van belang om zicht te hebben op de geloofsbeleving in die tijd. Terwijl Maarten Luther (1483-1546) als doel had dat de mensen zich het Woord van God te binnen zouden zingen, treedt in de tweede helft van de zestiende eeuw een verschuiving op waarbij een groter accent op de eschatologie komt te liggen. Dit accent wordt gaandeweg steviger. Dat komt vooral door de boeken die Johann Arndt (1555-1621) schrijft. Het belang-

¹Zie *Muziek & Liturgie*, oktober 2019

²Zie *Muziek & Liturgie*, oktober 2017

³*Dienstboek - een proeve - Schrift/Maaltijd/Gebed*, Zoetermeer, 1998, pag. 908

⁴De kerk werd in april 1945 bij de slag om Königsberg vernietigd.

rijkste onderwerp bij Arndt is de vereniging van de bruid en de bruidegom, waarbij de bruid de ziel symboliseert en de bruidegom voor Jezus symbool staat. De symboliek van bruid en bruidegom dient gezien te worden in het licht van het eschatologische boek Openbaring. Maar ook Hooglied speelt bij Arndt een rol, want daarin wordt de volmaakte liefde bezongen.

Wanneer Weissel dit lied schrijft, doet hij dat in het licht van de geloofsbeleving van die tijd met als doel dat het lied het geloofsleven versterkt.

De tekst van het lied

Het lied begint met een citaat uit Psalm 24 dat nauw verwant is aan Luthers ‘Maak de poorten wijd en de deuren in de wereld hoog, opdat de koning der ere intrekke!’⁵ Woorden die van oorsprong thuishoorden in de liturgie in het oude Israël. De gemeente vierde de intrede van de God van Israël.

Strofe 1 opent met de tekst uit Psalm 24, en wel de (identieke) verzen 7 en 9. Hierna vervolgt Weissel met datgene wat de Koning met zich meebrengt: ‘Heil und Leben’. Hij sluit daarbij aan bij Luther die op zijn beurt deze psalm duidt als een profetie van het rijk van Christus.

In strofe 2 haakt Weissel aan bij Matteüs 21: 5: ‘Sanftmütigkeit ist sein Gefährt’ (‘zachtmoedig en rijdend op een ezel’) en licht hij toe waar de koningskroon en scepter toe dienen en ook waaróm Hij komt, namelijk ‘all unsre Not zum Ende bringt’.

In strofe 3 dicht Weissel ‘Wohl allen Herzen insgesamt, da dieser König ziehet ein’, waarmee hij doelt op welzijn voor land en stad, voor alle harten, voor alle mensen.

Met ‘Er ist die rechte Freundesonn’ sluit hij aan bij een oeroude vergelijking dat de Koning gelijkgesteld wordt aan de zon die vreugde en gelukzaligheid met zich meebrengt.

In strofe 4 wordt de ton persoonlijk: ‘eur Herz zum Tempel zubereit’. Daar gaat het weer over de voorbereiding van en ingang in ons hart. Ook hier haakt Weissel aan bij het evangelie, namelijk vers 8. De takken van de bomen zijn hier ‘Die Zweiglein der Gottseligkeit’ geworden. Het persoonlijke wordt weer geaccentueerd in ‘so kommt der König auch zu euch’.

In strofe 5 krijgt de Koning een naam: ‘Jesu Christ’. Deze slotstrofe maakt het nog intiemer, omdat het ‘eur Herz’ uit de

voorgaande strofen wordt tot ‘meins Herzens Tür dir offen ist’. Hier is het letterlijk geworden: ‘Mijn Jezus, kom in mijn hart.’ De strofe eindigt met een gebed aan de Heilige Geest om ons te leiden op de weg naar de eeuwige zaligheid.

Opvallend is dat de strofen 1 t/m 4 worden afgesloten met de jubel ‘Gelobet sei mein Gott’. In die vier strofen betitelt hij God steeds met een andere functie: ‘mein Schöpfer reich von Rat’ (strofe 1), ‘mein Heiland groß von Tat’ (strofe 2) en ‘mein Tröster früh und spat’ (strofe 3). Met de titels ‘Schöpfer’, ‘Heiland’ en ‘Tröster’ doelt hij op Vader, Zoon en Heilige Geest, waardoor de trinitarische lofzang klinkt. In strofe 4 voegt de dichter welbewust de eigenschappen samen in ‘Gelobet sei mein Gott, voll Rat, voll Tat, voll Gnad.’ – zoals te lezen is Jeremia 32 vers 19a: ‘groß von Rat und mächtig von Tat’. De laatste strofe, een gebed, wordt lofprijzend afgesloten: ‘Dem Namen dein, o Herr, sei ewig Preis und Ehr’.

De vertaling van Smelik

Predikant Evert Louis Smelik (1900-1985) vertaalde voor de *Hervormde Bundel* 1938⁶ de Duitse strofen 1, 3 en 4. In het *Liedboek voor de kerken* (1973) is de tweede Duitse strofe ook opgenomen. Het ‘Heil und Leben’ uit de eerste strofe vertaalt hij met ‘Hij geeft de wereld ’t leven weer.’ waarmee hij dicht bij de strekking van de oorspronkelijke tekst blijft.

In strofe 2 komt de kern ook goed naar voren omdat Smelik daarin de zachtmoedigheid, de kroon van heiligheid en de bevrijding van angst vanuit het Duits treffend weet te herdenken.

Strofe 3 geeft de inhoud van het origineel goed weer vanwege zijn vertaling ‘Gezegend ’t hart dat openstaat en Hem als Koning binnenlaat.’ De vreugdezoon vertaalt hij met ‘De Zonne der gerechtigheid verblindde niet door majesteit’. Dat is naast een vertaling ook een tekstuitleg van Smelik die de Koning als benaderbaar tekent. Een schets die aansluit bij een hart dat openstaat.

In strofe 4 zijn de Duitse ‘twijgjes van Gods gelukzaligheid’ vertaald met ‘palmen van eerbied’. De jubelende afsluiting van de strofen vertaalde Smelik, op strofe 3 na, met juichen en prijzen. Dat de verschillende Godstitels zijn gesneuveld is niet heel verwonderlijk omdat vertalen, ik schreef dat eerder, een hachelijke zaak is.

Strofe 5, die niet in de liedbundels van 1973 en 2013 is opge-

⁵Bijbel [...] uit de Hoogduitse vertaling van Dr. M. Luther eertijds door Adolf Visscher in het Nederduits overgezet, Nederlands Bijbelgenootschap, 1935, Psalm 24 vers 7

⁶Voluit: *Gezangen voor den Eeredienst der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 1938

nomen, is wel opgenomen in *Oude en nieuwe zangen* van M. van Woensel-Kooij (1875-1934)⁷. Deze strofe luidt als volgt:

O Heiland, wil thans binnengaan,
 waar ook mijn deuren openstaan.
 Het brood, door U gebroken zij
 en houd uw avondmaal met mij.
 Ik ken uw stem, ik volg uw gang,
 mijn zang voegt zich bij aller zang.
 Niets doet ons vrezen meer,
 Gij zijt ons aller Heer!

De melodie

De eerste melodie die bij dit lied hoorde kwam in 1623 van de hand van Johann Stobäus (1580-1646). Stobäus verhuisde op vijftienjarige leeftijd naar Königsberg, werd in 1601 lid van de hofkapel en werd in 1602 zowel cantor aan de Domkirche als aan de Domschule in Königsberg. Stobäus componeerde op deze tekst een koorlied, waardoor de melodie niet voor gemeentezang geschikt was.

De tweede melodie werd in 1661 geschreven door Johann Crüger (1598-1662) en kreeg een plaats in diens *Praxis Pietatis Melica*, 'Poëtische oefening in de godzaligheid'. Alhoewel deze melodie geschikt was voor de gemeentezang en huise-lijk gebruik heeft deze melodie niet standgehouden bij Weis-sels tekst.

Pas tachtig jaar na het ontstaan van de tekst maakt Johann Anastasius Freylinghausen (1670-1739) in 1704 een nieuwe melodie voor het belangrijkste liedboek van de achttiende eeuw: *Freylinghausens Geistreiches Gesangbuch*. Dit is een gezangbundel met 683 liedteksten met 174 melodieën. Tien jaar later volgde een tweede druk van dit gezangboek, waar- van er nog vele herdrukken zullen plaatsvinden, met daarin nog meer liedteksten en nog meer melodieën. Dat bij veel liederen dezelfde melodie kon worden gebruikt, wijst op een andere rol die de melodieën gingen spelen bij de teksten. De melodieën waren meer bedoeld om de sfeer van het lied weer te geven dan om een tekst te ondersteunen. Het is deze derde melodie die stand heeft gehouden bij de tekst van Weissel.

Bij het bestuderen van de melodie schoot het indrukwek- kende artikel van Dr. Willem Mudde (1909-1984) mij te bin- nen.⁸ Daarin schrijft Mudde een hoofdstuk dat de titel 'De

Halle 1704

Ps. 24, 7-10

1. Macht hoch die Tür, die Tor macht weit, es
 kommt der Herr der Herr-lich-keit, ein Kö-nig al-ler
 Kö-nig-reich, ein Hei-land al-ler Welt zu-gleich, der
 Heil und Le-ben mit sich bringt; der-hal-ben
 jauchzt, mit Freu-den singt: Ge-lo-bet sei mein
 Gott, mein Schöp-fer reich von Rat-.

2. Er ist gerecht, ein Helfer wert; / Sanftmütigkeit ist sein Ge-
 fährt, / sein Königskron ist Heiligkeit, / sein Zep-ter ist Barm-
 herzigkeit; / all unsre Not zum End er bringt, / derhalben jauchzt,
 mit Freuden singt: / Gelobet sei mein Gott, / mein Heiland groß
 von Tat.

3. O wohl dem Land, o wohl der Stadt, / so diesen König bei
 sich hat. / Wohl allen Herzen insgemein, / da dieser König zieht
 ein. / Er ist die rechte Freudensonn, / bringt mit sich lauter Freud
 und Wonn. / Gelobet sei mein Gott, / mein Tröster früh und spat.

4. Macht hoch die Tür, die Tor macht weit, / eur Herz zum
 Tempel zubereit'. / Die Zweiglein der Gottseligkeit / steckt auf
 mit Andacht, Lust und Freud; / so kommt der König auch zu
 euch, / ja Heil und Leben mit zugleich. / Gelobet sei mein Gott, /
 voll Rat, voll Tat, voll Gnad.

5. Komm, o mein Heiland, Jesu Christ, / meins Herzens Tür dir
 offen ist. / Ach zieh mit deiner Gnade ein; / dein Freundlichkeit
 auch uns erschein. / Dein Heilger Geist uns führ und leit / den
 Weg zur ewgen Seligkeit. / Dem Namen dein, o Herr, / sei ewig
 Preis und Ehr.

Georg Weißel 1623

herfsttijd van het kerklied' draagt, waarin *Freylinghausens Geistreiches Gesangbuch* aan de orde komt. Mudde raakt in één zin de kern van deze door hem betitelde herfsttijd: 'De grote dagen van Luther en Paul Gerhardt waren vergeten en

⁷Zie de twaalfde, geheel herziene druk uit ca. 1955.

⁸Het Kerklied van luthers en huize, muzikaal bezien' in: *Compendium bij het Liedboek voor de kerken*, 1978, pag. 57 t/m 120

hun geweldige liederen vonden bij dit geslacht niet langer gehoor.' Hij vervolgt: 'Zij kwamen niet meer "over", [...] tussen het klassieke kerklied en deze generatie lag een diepe kloof [...] die kort en bondig gezegd, tot inflatie van het kerklied leidde.'

De opmerking van Mudde over de inflatie van het kerklied dient te worden gezien in het licht van zijn tijd en zijn opvatting. Mudde wil hiermee zeggen dat de kwaliteit van de melodieën na Luther en Gerhardt gaandeweg minder wordt, omdat deze aan melodische kracht inboet. Vanuit de muziekgeschiedenis is zijn visie kort en bondig te onderbouwen: vanaf ca. 1600 komen er muziekinstrumenten die met koorzangers mee gaan spelen en ontstaat er een nieuwe type lied dat gebaseerd is op harmonie. Door deze ontwikkeling worden, kort gezegd, melodieën niet meer gedacht vanuit a capella eenstemmigheid, maar vanuit akkoorden. Vanuit die gedachte dat de a capellamelodie aan kracht inboet, is zijn hoofdstukaanduiding 'herfsttijd' evident.

In voorgaande liedbesprekingen lichtte ik meestal de melodie toe vanuit een toonsoort en wat daar van uit aan in- en ontspanning optrad. Met Muddes visie in mijn achterhoofd benader ik het deze keer op een andere manier.

Wanneer deze melodie éénstemmig en a capella gezongen wordt, valt op dat eigenlijk alleen de eerste twee en de laatste twee regels in muzikaal opzicht sterk te noemen zijn. De regels drie t/m zes blijven in muzikaal opzicht een beetje hangen en 'zeuren': de regels 3 en 4 cirkelen net te vaak rondom de leidtoon *b* die steeds naar *c* oplost. De regels 5 en 6 bewegen zich rondom de dominanttoon *c* zonder dat daar een krachtige melodische oplossing plaatsvindt. De regels 7 en 8 zijn krachtiger van karakter omdat regel 7 op eindigt op de melodienoot *g* en vervolgens in regel 8 vanuit de toon *c*, de dominant van de toonsoort, ontspant naar de tonica.

Het is duidelijk dat we met deze melodie in een tijdperk zijn

aangekomen dat melodieën niet meer a capella gezongen (kunnen) worden, maar ondersteund moeten worden door akkoorden. Dankzij de harmonieën wordt de melodie sterker. Melodie en harmonie trekken zagezegd samen op.

Waarom een liedbespreking?

Het is niet zonder reden dat ik in deze liedbespreking bij de melodie een andere invalshoek koos dan ik tot nu toe deed. Ik licht dat tenslotte toe in de volgende en laatste paragraaf. Als docent ben ik verbonden aan de opleiding Kerkmuziek-III (locatie Den Haag) waar ik onder andere de vakken muziekgeschiedenis en hymnologie verzorg. Cursisten komen naar deze opleiding toe om iets op te steken van het kerklied en de achtergrond daarbij. Dertig jaar geleden maakte ik als cursist zelf deel uit van deze cursus. Inmiddels ben ik er heilig van overtuigd dat voor het begeleiden van de gemeentezang, maar ook om een lied aan een gemeente(lid) uit te leggen, kennis hebben van de achtergrond van een lied een noodzakelijk gegeven is. Ook voor het overleg tussen de voorganger in het lied en de voorganger in het Woord. Want dat is onderdeel van het vak 'cantor' of 'organist'. Dat staat wat mij betreft niet ter discussie. Een voorganger in het Woord moet immers over de achtergronden van (bijbel)teksten weten en heeft daarvoor moeten studeren. Iemand die de gemeentezang leidt dient net zo goed te weten over die achtergronden.

Vandaar dat ik nu eens een andere invalshoek koos met betrekking tot de melodie: ik legde hem nu eens niet 'noot voor noot' uit. Zélf zingen en zélf ervaren hoe de structuur van een melodie is kan wel eens verhelderend, verrijkend en blikverruimend werken.

Veel kerkmusici (waaronder de cursisten en oudcursisten) waarden het hart van dit blad: de muziekbijlage en de bijbehorende liedbespreking. Het doet ons als redactie goed dat te horen! Juist in deze tijd... •

Geraadpleegde literatuur:

Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch, Heft 1. Göttingen 2000

Dr. Arie Eikelboom: *Hymnologie VI*. Den Haag 2012